

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ РАД

Партијски и политички живот и рад у Топличком НОП одреду био је саставни део борбених дејстава. Од самог почетка томе је посвећивана велика пажња. Политичко деловање у масама био је први задатак, поред борбе против окупатора, који је себи поставило партијско руководство. Чињеница је да је у време када је комунистичка партија Југославије организовала народноослободилачку борбу у Југославији, па и у Топлици, у исто време и Коста Пећанац формирао своје четничке јединице у Топлици. Имајући у виду какав је углед он уживао у предратном периоду, постаје јасније колико је Партија морала политички радити да би широке народне масе прихватиле народноослободилачки покрет и масовно ступале у народноослободилачку борбу. Процена партијског руководства била је да само правилним тумачењем ослободилачке борбе може се успети у народу. Ни највећи оптимисти нису веровали да ће Коста Пећанац најпре у Топлици изгубити ослонац за своје мрачне циљеве.

Правилна линија борбе преносила се преко агитатора, какав је био Ратко Павловић Ћићко или народни трибун Никодије Стојановић Татко, и она је учинила своје. Велики војнички пораз четника Косте Пећанца на Пасјачи октобра 1941. године и непрекидно политичко деловање у народу учинили су да се за четнике у Топлици може с правом рећи она народна - да је четништво у Топлици мртво »рођено«. Не само то, политичком активношћу врло брзо је створена велика популарност Комунистичке партије Југославије, која је повела народноослободилачку борбу. Као званични почетак политичког деловања Топличког НОП одреда може се сматрати прва конференција одржана са сељацима у селу Драгу-

ши, 2. августа 1941. године, уочи формирања Одред, на којој су говорили Ратко Павловић Ћићко и Никодије Стојановић Татко.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Партијску организацију у Топлици Окружни комитет КПЈ за Ниш од самог почетка је укључио у припрему за оружану борбу. Одмах по нападу фашистичке Немачке на СССР, 22. јуна 1941. године, Ратко Павловић Ћићко самоиницијативно је одржао састанак у селу Коњарник са једним бројем активиста, међу којима је било чланова КПЈ, са циљем да их припреми за догађаје који могу да следе. Задњих дана јуна 1941. године Сретен Младеновић Мика, секретар ОК КПЈ за Ниш, дошао је у Прокупље и разговарао са сваким чланом КПЈ посебно о задацима комуниста. Свакога је упозорио речима: »Ако не можеш да прихватиш задатке које ће ти Партија поставити, боље је да кажеш. Нећеш бити члан КПЈ али ћемо те сматрати њеним симпатизером«.

Карактеристично је да ниједан од чланова КПЈ није показао било какву малодушност, колебљивост и страх од прихватања и најтежих партијских задатака. Вероватно је такво држање чланова КПЈ - Топличана охрабрило секретара ОК КПЈ за Ниш да у свом писму ПК КПЈ за Србију, од 1. августа 1941. године, између осталог, каже: »...расположење у Топлици је задовољавајуће... Ратко Павловић из Топлице, шпанац, показао се активан и ми смо га запослили, слуша директиве...«.^{237^}

Иницијативу за формирање Топличког НОП одреда покренуо је ОК КПЈ за Ниш, па је и разумљиво да се један број партијских кадрова не само из Окружног комитета, већ и са терена Топлице оријентисао према Одреду. Та чињеница говори да у формирању Топличког НОП одреда није било никакве стихије нити спонтаности. Све је било организовано по устаљеном реду, како је то само могла да организује добро организована КПЈ, уз помоћ искусних шпанских бораца Ратка Павловића Ћићка, Елисиа Поповског Марка и Радивоја Увалића Бате. На дан формирања Одред, 3. августа 1941. године,

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

од 30 бораца колико их је стало у строј, десет су били чланови КПЈ, иако сви нису били одмах повезани. У формирању Одред учествовао је испред Окружног комитета члан Окружног комитета КПЈ Жилник Слободан и Василије Смајевић Новак. Смајевић је остао у Топличком одреду око месец дана и отишао на нову дужност у лесковачки крај, док је Слободан Жилник остао у Одреду и руководио Партијом. На тој функцији остао је до 17. децембра 1941. године, када са групом топличких партизана, по налогу ОК КПЈ за Ниш, одлази у Озренски партизански одред. После његовог одласка партијским радом у Одреду руководи Ната Јоцић, коју на ту дужност делегира ОК КПЈ Ниш и Сретен Младеновић Мика, секретар ОК, који је највише провео у Топличком НОП одреду.

Омасовљавање Топличког НОП одреда у почетку било је претежно радницима и члановима КПЈ. То су, углавном били београдски комунисти које је ПК КПЈ за Србију упућивао у ОК КПЈ за Ниш ради распореда у његове подручне партизанске одреде. Приликом распореда својих кадрова, као и комуниста који су долазили из Београда, ОК је већину упућивао у Топлички НОП одред, будући да је партијска организација Топлице била бројно мала, али и релативно млада, без довољног искуства да може прихватити све задатке и успешно руководити борбом. Највећи број београдских кадрова дошао је у Топлицу. По многим оценама то је био веома успешан подухват. Срећно је спојен борбени патриотизам Топличана са идејно уздигнутим и борбено прекаљеним београдским комунистима. То је у доброј мери помогло Топличком НОП одреду да нема велике осцилације у својим дејствима и осипања каква су имали други партизански одреди у Србији. Партијском раду посвећивана је велика пажња, и организационом и идејно-политичком, а нису били ретки примери да партијска организација Одред критички разматра изведену акцију или да се чланови КПЈ претходно договоре како да се одређена акција изведе. Највероватније томе су допринела два шпанска борца, Ратко и Марко, чланови КПЈ који су имали велико ратно искуство.

Од првих дана дејства Топличког НОП одреда постојале су прво једна, а затим две партијске јединице — ћелије. Иако је Партија била илегална, за партизане, чланови КПЈ у Одреду скоро да нису били илегални. Мало који партизан не би могао да наброји све чланове КПЈ. Дух партијности

неговао се од дана формирања Одрета, па је овај Одред с правом називан кадровским. У њему су поникли или се развили: један члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, два члана Покрајинског комитета СКОЈ-а, више чланова Окружног комитета КПЈ, три секретара Окружног комитета КПЈ и на десетине чланова, секретара среских комитета. Поред партијских кадрова развило се и уздигло више десетина војних и политичких старешина у НОБ-у, од руководиоца у батаљону, одреду преко бригада до дивизија.

У почетку, док се није видело како се ко држи у борби, понаша као војник у неговању војничке дисциплине, односа према народу и имовини, пријема у КПЈ од бораца није било. Ипак, постојао је утисак да је то праћено, па су месец дана од формирања Одрета почела и прва кандидовања за пријем у КПЈ. Међу првима у Одреду су кандидовани Војин Бајевић Вук, Светислав Савковић Јоца, Драгољуб Радосављевић Топлица, Александар Војиновић Војин, а неки су и примљени а да нису прошли кандидатски стаж. Већ крајем 1941. године у Одреду је било више од двадесет чланова КПЈ и неколико кандидата. Партијској конференцији Одрета, одржаној од 12. до 14. децембра на Белом Камену, присуствовало је осамнаест чланова КПЈ и неколико кандидата.

Од укупног броја чланова КПЈ 1941. године у Одред је дошло око двадесет, а у Одреду је до тада примљено седам чланова. Приликом omasовљавања Одрета, које је настало почетком 1942. године, када су прикупљени сви борци и један број месних десетина, и када је формирано седам чета (то је био и највећи број — око 600 бораца), водило се рачуна да у свакој чети буде и чланова КПЈ, а поготову чланова СКОЈ-а. Тада је свака чета имала своју ћелију. Ћелије су бројале до пет чланова, а било је и чета са више ћелија (Пасјачка). Блачка чета била је са најмањим бројем партијаца, свега три. Секретар ћелије или помоћник комесара те чете био је Србољуб Вуксановић Главаш. Првих месеци 1942. године, вероватно према закључцима Партијске конференције на Белом Камену, смелије се ишло на пријем у КПЈ. Фебруара те године само у Великојастребачкој чети, где је помоћник комесара чета односно секретар јединице — ћелије био Благоје Пауновић Новица, кандидована су четири борца, а један је примљен у КПЈ. У Пасјачкој и Косаничкој чети било је више чланова КПЈ па самим тим и ћелија. То је и разумљиво јер је Косаничка чета била састављена од одабраних бораца из

Одреда, а Пасјачка је у свом саставу имала ударни вод, који такође, није заостајао својим борачким саставом за Косаничком четом. И он је дејствовао више самостално, најчешће на друму и прузи.

Партијском животу и раду поклањано је доста пажње. Од чланова Партије редовно се тражило да нешто читају и теоретски се уздижу. Поред наших издања, »Борба«, »Пролетер« и сл. најчешће теоретски материјал била је Историја Свесавезне комунистичке партије (бољшевика) _ СКП (б), од I до V главе. Четврта глава је била најтежа, па је потајно, више у шали, међу комунистима важила изрека кад неко нешто забрази, досадан си ко IV глава СКП (б). Када је то било могуће, одржавани су и тзв. теоретски састанци ћелија. То је нарочито форсирао друг Благоје Пауновић Новица када је био партијски руководилац у Топличком НОП одреду. Устаљени ред партијских састанака није постојао али су, зависно од ситуације, одржавани врло често. Нарочито су се окупљали чланови Партије у сложеним ситуацијама борбе, а редовно пред скоро сваки напад на непријатеља или непријатељску офанзиву. Занимљиво је било указивање да на комунисте треба пазити да се не излећу, а истовремено се тражило да у свему предњаче, па и у храбрости.

Колико је посвећивана пажња партијском раду најбоље се види из тога да су у року од месец и по дана, од 1. новембра до 15. децембра 1941. године, у Топлици одржане две партијске конференције. На конференцијама се претежно говорило о будућем раду, а мање о ономе што је постигнуто. О томе најбоље говоре дневни редови и једне и друге конференције. Топлица је тада већ била слободна или, боље речено, полуслободна територија. Критика и самокритика била је редовна тачка дневног реда на партијским састанцима.

ПАРТИЈСКА КОНФЕРЕНЦИЈА У ПАСЈАЧИ

Интензивним развојем партијске организације после капитулације Краљевине Југославије, а нарочито после објаве рата Немачке Совјетском Савезу, у Топлици је пред крај 1941. године било преко 100 чланова Партије и око 130 кандидата за чланове КПЈ. До тада у овом крају није био одржан ниједан масовнији скуп комуниста. На иницијативу Окружног коми-

тета КПЈ за Ниш, 2. новембра 1941. године на Пасјачи, сазвана је Прва конференција представника партијских организација из Топлице. Конференцији су присуствовали сви секретари и најуздигнутији чланови партијских ћелија, тако да се скупило око 30 делегата са терена и неколико делегата из партијске организације Топличког НОП одреда. То је био највећи скуп комуниста који је до тада одржан у Топлици. Конференцијом је руководио секретар Окружног комитета за Ниш, Сретен Младеновић Мика, који је на почетку поднео реферат о политичкој ситуацији у земљи и свету.

У току припрема за сазивање конференције израђен је опширнији приручник, који је прочитан у виду резолуције, а најважнији детаљи издиктирани су присутнима као директиве за њихов партијско-политички рад на терену. На више дана пред конференцију члану партијског руководства за Топлицу, Тихомиру Станковићу поверено је да припреми приручник за конференцију, чији су текст, заједно са њим на састанку у кући »Конета прстенције«, уочи конференције прегледали и редиговали Сретен Младеновић Мика и Радош Јовановић Сеља.

Поред анализе политичке ситуације, у приручнику је приказано стање, односно успеси и слабости партијских организација у Топлици, стање организације СКОЈ-а у овом крају, о чему је поднео реферат члан партијског руководства за Топлицу Радослав Ђорђевић; затим развој одбора Народно-слободилачког фонда, друштвених организација и друга актуелна питања из партијско-политичког рада. Приручник је касније умножен у десетак примерака и раздељен руководећим партијским личностима као подсетник у њиховом раду. Са становишта Топличког НОП одреда најзначајније питање које је ова конференција разматрала јесте активност партијских организација на терену за одашиљање нових бораца у партизане и прикупљање материјалне помоћи за партизанске борце. Такође, на овој Конференцији критикован је партијски рад у Одреду. Речено је да има другова који себе сматрају члановима КПЈ (тако се и понашају), а њих и народ сматра комунистима, а нису били обухваћени партијским животом и радом. Партијски руководиоцац није имао правилан став према друговима који су били спремни да се за ствар Партије боре до краја. Истовремено, оштро је указано на неке грешке и слабости које су се испољиле у Одреду. Посебно је истакнуто да су слабости резултат лошег партијског рада, те да се на тој

линији мора много више радити а констатоване грешке у што краћем року треба отклонити. Критикован је и командни кадар због неких слабости које су могле да нанесу штету Одреду и уопште народноослободилачком покрету у овом крају, те је одлучено да свако треба да отклони недостатке на које му је указано. Истакнута је потреба за уздизање кадра, те су у том смислу, предузете мере за набавку и умножавање теоретског материјала.

Дискусија се даље одвијала о раду по секторима, те је нарочито истакнут значај рада скојевске организације, будући да већину бораца у Одреду чини омладина. Такође је дискутовано о културно-забавном и политичком раду, те је и по том питању донет одговарајући закључак. У циљу подмлађивања партијске организације било је потребно да се обрати пажња на добре и пожртвоване партизане, како би што пре могли постати чланови и кандидати за чланове КПЈ.

У наставку рада Конференције потврђено је партијско руководство у Одреду од три члана и два заменика. У партијском руководству Одрета били су заменици Војкан Јеремић Велимир (за Партију) и Милка Протић Лина (за СКОЈ). Потврђено је и да у команди Одрета остају за команданта Елисије Поповски Марко, за политичког комесара Никодије Стојановић Татко, а за заменика команданта Одрета командир Косаничке чете Ратко Павловић Ћићко. Одлучено је да руководства у четама чине командир, заменик командира и политички комесар. На Конференцији нису извршене никакве организационе ни кадровске промене, изузев што је Светислав Станковић, учитељ у Самариновцу, уведен у партијско руководство за Топлицу. То на Конференцији није јавно саопштено због будности и конспиративности његовог партијског рада у селима Доњег Добрича.²³⁸⁾ После Конференције почео је интензивнији пријем бораца у Партију.

ОДРЕДСКА ПАРТИЈСКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Месец дана касније, после напада на Блаце, 5. децембра 1941. године, партизанске снаге пребациле су се преко Топлице у правцу Пасјаче. За време краткотрајног затишја, 12. и 13. децембра, у Основној школи на Белом Камену одржана

[†] Слободан Несторовић Баја, Развој КПЈ у Топлици (необјављено).

је Прва конференција чланова Партије — бораца Топличког партизанског одреда. Конференција је сазвана са циљем да се резимира политичка ситуација у земљи и свету, да се оцене дотадашњи резултати и укаже на перспективе оружане борбе против окупатора у Топлици, као и да се анализира стање партијске организације у Одреду.

Поред комуниста из Одреда и представника 20 партијских организација са територије Топлице, конференцији су присуствовали секретар Окружног комитета КПЈ Ниша, Сретен Младеновић Мика и члан Окружног комитета Станимир Вељковић Зелe, који је председавао на Конференцији. Њих двојица поднели су реферате о политичкој ситуацији и перспективама даље оружане борбе. У току рада Конференције подносили су корeферате или учествовали у дискусији о појединим актуелним питањима Радош Јовановић Сеља, секретар Партијског поверенства за Топлицу, Елисиe Поповски Марко, командант Топличког партизанског одреда, Ратко Павловић Ћићко, Николије Стојановић Татко и више других партијских руководилаца у Одреду и са терена. Дискутовао је и политички комесар Расинског одреда Десимир Јововић Чича, а Конференцији су присуствовали и двојица чланова Штаба Расинског одреда Милоје Закић Блихер и Миша Гоцић. Нарочито је било запажено Ћићково предавање »О суштини ослободилачких ратова«, које је одржао за учеснике партијске конференције. Конференција је констатовала да у Топлици постоје повољни услови за општи оружани устанак. Зато се питање сакупљања оружја и муниције поставило као основни задатак наредних акција Одреда. Правилно ценећи да се рат неће брзо завршити, Конференција је протекла у духу разматрања даљих борбених акција против окупатора и домаћих издајника, окупљања нових бораца и одбране слободне територије.

У анализи стања партијске организације у Одреду на Конференцији је констатовано да је партијска организација малобројна у односу на број бораца који је у дотадашњим борбама показао храброст и оданост Партији. Пошто је констатовано да је било и секташтва по питању пријема у КПЈ, одлучено је да се отклони секташки однос и приступи масовнијем пријему најбољих бораца у Партију. За ову Партијску конференцију може се рећи да је одржана у право време и да се бавила правим стварима. Поред тога што је указано

на озбиљност политичке ситуације у земљи, истакнута је ситуација и прилике у Одреду и мере које треба предузети да би се слабости испољене на војничком и политичком пољу исправиле. Истакнуто је да комунисти треба да развијају критику и самокритику и да су све испољене слабости последица недовољног рада комуниста. Многи су другови и лично критиковани, почев од команданта одреда, Елисиа Поповског Марка, за учињене пропусте. Изречене су и неке идејно-политичке мере појединцима. Такође, уочено је да комунисте треба и теоретски уздизати, па је закључено да се умноже неки материјали којима се располаже, а који ће помоћи уздизању чланова Партије. Критиковане су и слабости у *вођењу* војничких акција. Конкретно, критиковало се *вођење* акције на главној магистралаи, јер се Топлички НОП одред више оријентисао на рашчишћавање Топлице од четника и ширење слободне територије ка Копаонику. Критика и оцене не виде се толико из резолуције, која је донета на Конференцији, колико из извештаја секретара ОК КПЈ за Ниш, који је 17. марта 1942. године доставио ПК КПЈ за Србију. Ту се, између осталог, каже:

»...Акције на прузи (Београд—Ниш и Ниш—Лесковац) мало су извођене, мада је непријатељ много учинио да обезбеди те две пруге, ипак постоји могућност и овде, акције ће се у том правцу предузимати..,«²³⁷⁾

Из тога се види да је критикован став штаба Топличког НОП одреда што се оријентисао искључиво на четнике, који су дефинитивно били разбијени на Пасјачи, а није оријентисао своја дејства према главном непријатељу - окупатору.

У резолуцији донетој на Конференцији, под тачком 7, истиче се »да националноослободилачка борба улази већ у другу фазу. Од ситних акција прешло се на веће крупне акције, где се у сваком случају мисли и на акције, које се воде на подручју Топлице. Комунистичка партија у Топлици свесна своје улоге, напреже све своје снаге, каже се у резолуцији, да испуни програм своје партије. Иако је Топлица пред рат служила као резервоар снага реакције, извор жандарма, полицајаца и агената, данас по ударцима напредног дела народа Топлице ломе се познате снаге реакционара у Топлици, постаје Топлица моћни резервоар и извор снаге револуције. Њена млада комунистичка Партија кали се у борби против

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

издајица народа Топлице Косте Пећанца и других бандита. У овој борби она мобилише читав поштени народ Топлице, те и њен партизански покрет свакодневно нараста. Окупатор и његове слуге увиђају своју пропаст, они губе и последњу подршку у несавесном делу топличког народа». Свакако, ова оцена била је на свом месту, будући да је окупатор већ 9. јануара 1942. године у Прокупљу лоцирао штаб 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије са већином њених јединица.

По питању оружане борбе, Конференција је уочила да су чланови Комунистичке партије у Топлици дозволили да се снаге реакције учврсте и нису у повољним тренуцима искористили своју премоћ. Такав закључак базира се на извесној неактивности, у смислу офанзивних акција, после разбијања четника на Пасјачи. Подвукавши огромне последице тог недостатка и анализирајући узроке недовољне будности и опрезности, Конференција је поставила важне задатке комунистима у Топлици:

»Да сломи снагу окупатора у Топлици кроз уништење њихових слугу четничких банди и осталих сателита;

Да организује и мобилише читав народ Топлице у јединствену свеобухватну националноослободилачку борбу;

Да се организује и припрема за наредне задатке, који их чекају у даљој борби оружаног устанка, користећи традиционално искуство из прошлог Топличког устанка 1917. године...«²⁴⁰⁾

У Архиву ЦК СК Србије налази се оригинал записника са Конференције. Због његовог историографског значаја, цитирамо га у целини:

ЗАПИСНИК

1. *Отварање конференције* — Конференцију је отворио дотадашњи рук. Т. Конференцији су присуствовали два делегата О.К. делегат среске Топл. организације и 18 чланова.

2. Члан О.К. преузео је реч и даље вођење конференције. У излагању о светској политичкој ситуацији подвучено је, да данас народи целог света и рад. класа, бију одлучан бој против највећег непријатеља човечанства — међународног фашизма. У тој борби активно учествују и народи Југославије. Као једина политичка сила је КПЈ која руководи целокупном

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

народном борбом. У вези с тиме, истакнут је сав значај и одговорност наше партије пред народом и историјом.

Даље се прешло на ситуацију и прилике у самом одреду. Будући да су ч.О.К. (чланови Окружног комитета-нап. аутора) прегледали претходно партијске јединице и партизанске десетине (преглед десетина трајао је по три часа) установљено је, да је одред слабо организован војнички, политички, систем и организација готово ништавни. Констатовано је да узрок слабости, слабост парт. орг. боље речено непостојање саме партије.

3. Прешло се на изналажење узрока слабости парт. орг.

У почетку су другови наводили низ разлога, да би себе оправдали — непостављањем директива одозго, слабост кадрова, преокупираност партизанским послом, незнањем и низ других малограђанских разлога. Члан ОК изложио је, да с обзиром на улогу и задатке Ком. партије, *бољилевици самокритички посматрају ствар, тражећи у првом реду недостатке и слабости у себи самима*. По томе је самокритика узела правилан правац и завршила се тиме, да је кривица у самим члановима, јер нису схватили сву одговорност за свој рад пред партијом и народом, нису ни мислили на то (што им је била дужност као члановима партије).

4. Даље се прешло на критику. Критика се задржала углавном на другу М.²⁴¹ и другу Н. У току дискусије констатовано је: да је друг М. као вршиоц командирске дужности, претворио се у слугу одреда, а не у његовог командира. Констатовано је, да је основна слабост друга М. — *Недоследност у спровођењу и извршавању, постављених директива и одлука*. По критици друга Ћ,²⁴³ у току дискусије констатована је, као *основна слабост друга немање²⁴² бољшевичке оданости (за партију и општу ствар) има... Друг Ћ. не саображава себе партији, већ тражи да партију саобрази себи и тиме долази у сукоб с партијом*. То је основни и једини разлог неправилног односа друга Ћ. према партији. Друг Ћ. делимично се је сложио с тиме. Одлучено је, да се другу Ћ. укажу могућности поправке његовог недостатка и могућности рада, имајући на уму у првом реду интерес партије. Одлучено је, да у вези, са до сада неодређеним односом друга Ћ. према

²⁴¹) М—Марко — Елисије Попозски,

²⁴²) [[Недо - Драгомир Беговић,

²⁴³) "Ћ—Ћићко — Ратко Павловић,

партији, строго ће се поступати према свима онима, који буду мимо партије говорили и неправилном ставу друга Ћ. према партији, јер је то указивање могућности, за стварање фракционаштва и групаштва у партији, а ми бољшевици, водићемо доследну и беспошtedну борбу против фракционаштва и личнога у партији.

5. У циљу подизања кадрова, о схватању партије одлучено је: да се умножи из »Основа Лењинизма« део — о партији — Стил у раду, даље да се прикупе примерци »Држање пред кл.(асним) неп.(ријатељем)⁴⁴¹ и детаљно проради на јединицама (парт.), четири главе Историје СКП (б) имајући у перспективи и целу књигу.

6. *Избор руководства.* Другови М. и Г.²⁴⁵⁾ изабрани су једногласно а друг Т.²⁴⁶⁾ са десет гласова, те је састав следећи: М. Г. Т. и друг С.²⁴⁷⁾ као представник среске орг. заменици ^в248) и Д Ж)

7. У вези са дезертерством из одреда два члана партије (један је био полит. ком.) изабран је парт. суд после дужег гласања у следећем саставу, В.В. и Б.²⁵⁰⁾ Суд има за задатак, да испита њихову ствар и донесе одлуку по томе, а одлука ће постати извршном.

8. У циљу проширења и подмлађивања партије одлучено је: да се обрати пажња на добре и пожртвоване партизане (политичким подизањем и давањем разних дужности) да би што пре могли бити кандидовани.

РАД ПО СЕКТОРИМА

1. *СКОЈ.* Будући да је СКОЈ организација придодата партији и у одреду постоји велики број омладинаца, остварен је Скојевски комитет. Одлучено је да од партије буду друг Г. и другарица Л. Ској треба да развија класну свест омладинаца, да васпитава у политичком духу, да упознаје омладину са

²⁴⁴⁾ Брошуру *Држање пред класним непријатељем* написао је Георги Димитров.

²⁴⁵⁾ Г-Гавра Чех

²⁴⁶⁾ т Татко — Никодије Стојановић

²⁴⁷⁾ С—Сеља - Радош Јовановић,

²⁴⁸⁾ В или ВВ—Велимир - Воја Јеремић, или Вера — Ната Јоцић, или Вук — Војин Бајовић,

²⁴⁹⁾ Л-Дина — Милка Протић,

^{23,1)} Б - није се могло сазнати име и презиме.

<

питањима радничке, сељачке и интелектуалне омладине. Организација СКОЈ-а биће легална у одреду, а члан СКОЈ-а, с обзиром на избор и прилике, може бити само онај, ко је члан једне од организација којима руководи партија (орг. Ударника, културне групе »Слобода« полит. актива и др.).

2. Штаб. Избор војног руководства. Одлучено је: да састав штаба буде следећи — командир, зам. командира и политком, да члан штаба буде и члан комитета, у конкретном случају политком. Секретар комитета кад год нађе за потребно присуствоваће састанку штаба, а командир (ако је партијац или ко други партијац из штаба) присуствоваће састанку комитета али саветодавним гласом. Секретар, да би се посветио што више раду партије, одлучено је да не улази у састав штаба. Изабрани су: командири друг М. надајући се да ће моћи одговорити својим задацима, само онда, ако отклони свој недостатак, као партијац *недоследност*. Што се тиче његове војничке спреме, нису прављене никакве примедбе до да је необично храбар. За заменика командира друг Ћ. — с напоменом, да што се тиче војничке спреме и храбрости, беспрекоран је (за садашње прилике) али он ће моћи одговорити дужностима војничким, само онда, ако уклони свој недостатак партијца — недовољна оданост партије — да неуспехе у раду тражи у *првом реду код себе*, а после у објективним условима. За политкома изабран је друг Т. с напоменом, да појача свест одговорности.

3. За повећање војне спрема и војничких врлина образовано је удружење Ударника. У одбор овог удружења као представник партије и руководилац одређен је друг В. Ударницима могу бити само они партизани који су у току акција показали храброст, самоиницијативу, који правилно и свесрдно врше стражарску и патролну службу, чије је оружје и спрема увек исправно, који знају руковати разноврсним оружјем. Партизани који буду примљени у ударнике њихова имена објављивати у ручним новинама одреда.

4. *Политички рад*. Да би се ... политичка свест партизана, партија ће образовати политактиве по десети. (нама)_____Активи ће објашњавати политичку ситуацију у свету и код нас. Политичко објашњавање сукоба и борби противу Немаца и њихових слугу, о значају партизанске борбе руских партизана у ослободилачкој борби народа Русије, и политичко разголићавање догађаја из свакодневног живота.

5. Културно-забавни рад. Да би се задовољила потреба за духовном храном партизана и за њиховим културним поди-зањем основано је удружење *»Слобода«*. Чланом удружења може бити само онај ко стварно подиже културно своје другове. А у извођењу разних приредби могу учествовати сви партизани. Одговорни партијац за удружење је другарица В. која је показала већ резултате у том правцу. По оснивању удружења учлањено је 32 члана, образован је рецитативни и певачки хор, и др. У припреми једне приредбе учествују око 60 партизана.

6. У име свих партијаца друг М. поздравио је предузете мере у циљу учвршћења и оздрављења партије, подвукавши да само за здравом партијом са большевичком партијом, наш одред ће моћи одговорити великом задатку, уништити фашизам и ослободити свој народ.

Смрт фашизму — слобода народу²⁵¹⁾

Неки комунисти су мислили да се та конференција није морала одржати, за разлику од Окружног комитета који је на томе инсистирао. Владало је мишљење да ОК КПЈ Ниш хоће да има своју територију, свој одред и да извештава ПК КПЈ, а да није гледао Србију у целости. Међу онима који су тако мислили био је и командант одреда Елисие Поповски Марко, заменик команданта Ратко Павловић Ћићко, командир Па-сјачке чете Војин Бајевић Вук и други. Они су мислили да не треба губити време око Конференције, већ да треба ићи даље у акције и ширити слободну територију према Копаонику. Због тога су били критиковани, а неки и кажњени.

Ова Конференција, свакако била је велики подстрек за партијску организацију и СКОЈ у Топлици, што се одразило у даљој борби против окупатора и домаћих издајника. Она је имала и своје слабости, које се у првом реду огледају у томе што је мало третирала питање оружаних акција и што је имала прилично локални карактер, тј. имала је пред очима локалну базу — питање Топлице. Како у то време није било окупатора

²⁵⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 8463.

²⁵²⁾ Од чланова ОК КПЈ за Ниш конференцији су присуствовали Сретен Младеновић Мика и Ната Јоцић Вера.

²⁵³⁾ У партијски суд били су одређени Војин Бајевић Вук, Ната Јоцић Вера и *»Б«* (нерастумачено).

²⁵⁴⁾ У тексту записника име руководиоца Удружења *»Ударник«* означено је словом *»В«* — претпоставља се да је то био Војин Бајевић Вук.

на територији Топлице, то се и дискусија оријентисала на питање како ликвидирати четнике Косте Пећанца, као да су они једини непријатељи, тако да није дата јаснија перспектива развоја устанка у Топлици. То је, свакако, имало утицаја и на даљи рад руководства — команду Топличког НОП одреда. Тако високи партијски форум какав је одредска партијска конференција требало је перспективније да гледа на даљи развој устанка, тим пре што се знало да се партизанске снаге у Западној Србији налазе у повлачењу, те да треба рачунати и на то да окупатор неће поштедети ни Топлички НОП одред. Пренебрегнута је чињеница о којој се већ знало (јер је курир из Краљевачког НОП одреда стигао управо када је извршен напад на Блаце) да се партизанске снаге у рејону Краљева налазе у блокади, те да траже нашу помоћ и дејство у правцу њих.²⁵⁵⁾ Додуше, ни команда Топличког НОП одреда није имала неку перспективу куда даље, мада је код ње постојала иницијатива за јединственим штабом са партизанским снагама на подручју Јабланице и Пусте Реке, али се то споро остваривало. Окружни комитет КПЈ за Ниш и Партијско поверенство Покрајинског комитета нису имале јасну оријентацију у том крају, те перспектива није била јасно постављена ни у Топлици. Ту перспективу команда одреда од ОК није добила, а није ни користила искуства из Западне Србије, те је тако настао почетак кризе покрета у овом крају. Она је, ипак, брзо преброђена.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ОДРЕДУ

У припреме, које је вршила КПЈ за оружану борбу на подручју Топлице, одмах се укључила и организација младих комуниста - Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). Под руководством Радета Ђорђевића Балонче и Стојана Хаџитонића скојевци су се међу првима укључили у акције. Још пре формирања партизанског одреда скојевска организација, са Хаџитонићем на челу, организовала је паљење квислиншких новина — *Ново време* и окупаторског сењака у Прокупљу. Скојевци су, такође, заједно са члановима

^{254>} Архив ЦК СК Србије, док. 8465, Резолуција са Конференције КПЈ за Топлицу.

КПЈ учествовали у сечењу телефонско-телеграфских стубова, а члан СКОЈ-а Александар Војиновић Војин бацањем бомбе у хотел »Парк« у Нишу обележава дан формирања Топличког НОП одреда итд. На дан формирања одреда у првом строју било је 50% младих, од тога више од половине скојеваца. Вероватно као и у другим крајевима, даљи прилив бораца у Одреду био је, углавном, из редова омладине. Према неким показатељима у Топличком НОП одреду било је око 90% младих. Та младост је била и гаранција успеха. Она је представљала резервоар кадрова. У организацију СКОЈ-а примани су само они омладинци који су у свему служили за пример осталим борцима.

Топлички НОП одред је, септембра 1941, подељен на две чете: Јастребачку и Пасјачку, а новембра исте године формирана је и Косаничка партизанска чета. Јануара 1942. године формиране су Великојастребачка, Малојастребачка и Видовачка партизанска чета. Активи СКОЈ-а формирани су у свим четама, по принципу: једна партизанска чета — један скојевски актив. Сваки актив имао је свог секретара.

У току 1941. године постојали су и деловали активи СКОЈ-а у Пасјачкој, Јастребачкој и Косаничкој партизанској чети Топличког НОП одреда.

Први секретар СКОЈ-а у Јастребачкој партизанској чети био је Радисав Величковић Муња, свршени гимназијалац из Мале Планае, кога је нешто касније на тој дужности заменио Хранислав Динић Новак, свршени гимназијалац из Доње Речице. Он је на ту дужност дошао из Кукавичког НОП одреда. Обојица су били предратни чланови СКОЈ-а. Актив је бројао 24 члана СКОЈ-а, од којих седам радника, два земљорадника, 13 ђака и студената и двојица осталих занимања.

Секретар актива СКОЈ-а Пасјачке партизанске чете, од дана њеног оснивања до погибије у априлским борбама 1942. године, био је Драгомир Беговић Недо из Коњарника, свршени ђак гимназије у Лесковцу, предратни члан СКОЈ-а и ратни члан КПЈ. Актив је бројао 31 члана СКОЈ-а, од којих девет радника, два земљорадника и 20 ђака и студената.

Косаничка, трећа по реду, партизанска чета Топличког НОП одреда, формирана је новембра 1941. године од борачког људства из Пасјачке и делом из Јастребачке партизанске чете. У скојевском активу Косаничке партизанске чете, при њеном

формирању, било је 13 чланова СКОЈ-а. У чети је у СКОЈ примљен само један скојевац, који је убрзо погинуо. Секретар актива СКОЈ-а у чети био је Живан Чиклован Тоза.

Укупно је у скојевском активу Косаничке партизанске чете било 14 скојеваца, од којих пет радника, два земљорадника, шест ђака и студената и један из осталих занимања.

У току 1941. године погинула су само два скојевца Топличког партизанског одреда. Дана 21. септембра, у првој борби одреда против четника Косте Пећанца, код Доње Речице, погинуо је Миодраг Николић Прики, а из Косаничке чете, средином новембра исте године, Драгослав Михајловић Бели, у борбама против четника Косте Пећанца и четовође Ђуровића на планини Соколовици.

Укупно је у три скојевска актива у Топличком НОП одреду, пошто су два скојевца погинула, било 67 чланова СКОЈ-а, од којих 21 радник, пет земљорадника, 38 ђака и студената и троје из осталих занимања. У СКОЈ су примљена свега три нова члана.

Већ од првих дана формирања и активности скојевске организације у Топличком НОП одреду уведени су дотле мање-више непознати критеријуми за пријем партизана у СКОЈ, о чему се, у већ поменутом извештају — записнику са Прве партијске конференције каже: »Организација СКОЈ-а биће легална у Одреду, а чланом СКОЈ-а, обзиром на избор и прилике, може бити САМО (подвукао аутор), онај, ко је члан једне од организација, којима руководи Партија (и организације Ударника, културне групе, Слобода, политичког актива и др.).

Била је то, пре свега, омладинска организација »Ударник«, преко које је требало војнички оспособљавати борце и подизати борбену готовост и храброст и »Слобода«, за унапређивање културно-просветног рада у Одреду. О организацији »Ударник« у већ поменутом Записнику са Прве партијске конференције, стоји:

»3. За повећање војне спреме и војничких врлина образовано је удружење. У одбор овог удружења као представник Партије и руководилац одређен је друг В. (Војин Бајевић Вук, тада командир Пасјачке партизанске чете — п. а.). Ударницима могу бити само они партизани који су у току акције показали храброст, самоиницијативу, који правилно и свесрдно врше стражарску и патролну службу, чије је оружје и спрема увек

исправно, који знају руковати разноврсним оружјем. Партизани који буду примљени у Ударнике, њихова имена објављивати у ручним новинама одреда».

Указујући на неправилност у постављању и организовању СКОЈ-а у Топличком партизанском одреду, ПК КПЈ за Србију је писао Окружном комитету КПЈ за нишки округ и Василију Бухи Јови, делегату ПК КПЈ за Србију у јужној Србији, 11. новембра 1941. године:

»Другу вам примедбу стављамо на начин организовања СКОЈ-а, 'Ударника' и 'Слободе' у одреду. Неправилно је како сте поставили организовање СКОЈ-а у одреду. Исто је тако неправилан и штетан начин како сте поставили удружења 'Ударник' и 'Слобода'. Постављање сва три проблема на тај начин нанеће вам велике штете, јер се тако не учвршћује јединство у одреду, не развија се другарски однос међу партизанима, не развија се на здрав начин такмичење и подстрекивање на побољшање и увећавање културно-политичког и војног знања. СКОЈ је сам по себи организација младих комуниста (која данас ставља задатак на стварање антифашистичког фронта све родољубиве омладине), те није потребно да неко буде прво члан неког другог удружења да би био члан СКОЈ-а. У одреду као и изван њега око СКОЈ-а треба да се окупља сва омладина и то на тај начин и око питања која су заједничка свим младим. Даље, удружење 'Ударник' је по вашем удружењу одабраних, а то, другови, може да задовољи само нечије болесне амбиције и никако неће деловати код других као подстрек да се поправе и да и они буду међу првима. То је изоловање најбољих другова од оних којима је њихово одсуство најпотребније. Дакле, никако се неће на тај начин повећавати ниво другова, већ напротив. Само упорним политичким радом, усрдном бригом о људима у одреду, обогаћењем њиховог знања, можете то постићи. Удружење 'Слобода' такође нема никаквог циља, јер је дужност сваког човека у одреду да подиже културни и политички ниво осталих. Шта ради партијска организација и политиком, ако су потребна и оваква удружења да би се то урадило. Постоји низ других форми, приступачних свакоме преко којих се тај рад врши (активи, одбори и сл.). Размотрите дпругови, још једанпут та питања и учините што је потребно...

О слабостима тако постављење организације о пријему партизана у СКОЈ у Топличком НОП одреду писао је и Драги

²⁵⁶⁾ Архив ЦК СК Србије, фондација Топлице, инв. бр. 7, док. 915.

Стаменковић Плави, у већ поменутом писму, од 15. новембра 1941. године: »Рад СКОЈ-а у Н. (нишким) партизанским одредима (мисли на партизанске одреде у Нишком округу, под руководством ОК КПЈ за нишки округ п.а.) је скоро постављен и на једном месту погрешно, као што је и ПК Партије приметио у последњем писму овдашњој партији...«

У књизи »СКОЈ у Нишком округу 1941-1945« Драгољуба Мирчетић, о СКОЈ-у у Топличком НОП одреду, каже се: »У Топличком НОП одреду, већ новембра 1941. године, на првој партијској конференцији, изабран је Одредски комитет СКОЈ-а. Будући да је СКОЈ организација приодата Партији и у одреду постоји велики број омладинаца, остварен је скојевски комитет. Одлучено је да од Партије буду друг Г. (Гавра Чех) и другарица Ј. (Милка Протић Лина). СКОЈ треба да развија класну свест омладинаца, да их васпитава у политичком духу, да упознаје омладину питањима радничке, сељачке и интелектуалне омладине...«, наводи се у »Записнику са Прве конференције Комунистичке партије, одржане 2. и 3. новембра 1941. године — планина Пасјача«.⁵⁷

Одредски комитет СКОЈ-а чинили су: Гавра Чех, стакло-резачки радник из Чешке, који је у партизане дошао из Београда, Милка Протић Лина, учитељица из Горње Коњуше, студенткиња филозофије у Скопљу, а за секретара СКОЈ-а изабран је Живан Чиклован Тоза, графички радник из Панчева који је живео у Београду, предратни члан ПК СКОЈ-а за Србију.

У првим данима после формирања Топличког НОП одреда СКОЈ је био организован тако да су сви чланови СКОЈ-а представљали један скојевски актив, чији је први секретар, кратко време, био Драгомир Беговић Недо, свршени гимназијалац из Коњарника, а нешто касније Милка Протић Лина. Актив је бројао само десетак чланова. Међутим, приливом масе нових бораца, само за један дан ступило је у његове редове 25 омладинаца и омладинки из Прокупља, а само десетак дана касније још осам омладинаца пријавило се у партизане. Одред је нагло нарастао. Од августа до краја септембра 1941. године у Одред је из Топлице ступило око 70 омладинаца и омладинки..}

Од скојеваца у Одреду тражило се да буду за пример у сваком погледу. Требало је да буду први у јуришу, а последњи

²⁵⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 8463.

^{2,8)} Архив ЦК СК Србије, фондација Топлица, инв. бр. 7, стр. 2.

у повлачењу. Такав је нпр. био и Ранко Огњановић Минер, пекарски радник из Гласовика. Од њих су, углавном, формиране бомбашке групе када је то било потребно. Сваки скојевац је на састанку био жестоко критикован ако је показао иоле слабости у борби. Они су се морали међу првима нечега одрећи ако је то требало, као што је пушење или неко друго следовање. На њима је било да организују културно-забавни живот у својим јединицама — четама.

Пред крај 1941. године у Одреду су организовани састанци скојеваца по четама, да би крајем децембра или почетком јануара 1942. године одржали и одредску конференцију СКОЈ-а у Падини, засеку села Крајковца. Њом је руководила Ната Јоцић Вера. Ту је изабрано и одредско руководство СКОЈ-а, у које су ушли Василије Ђуровић Жарки, Хранислав Динић Новак, Трајко Јовановић Јосип, са Јастрепца, Чиклован Живан Тоза, Драгомир Беговић Недо и Гавра Чех са Пасјаче. Конференција је претходила Окружној конференцији СКОЈ-а, која је одржана 18. фебруара 1942. године у Великој Плани. На тој Конференцији главне реферате поднели су другови из Одрета Живан Чиклован Тоза и Хранислав Динић Новак, наравно, поред најодговорнијег по СКОЈ-у, Драгог Стаменковића, који је и руководио радом Конференције.

После скојевске конференције, која је одржана у Великој Плани, пришло се реорганизацији скојевске организације у свим јединицама Одрета и равномерном распореду чланова СКОЈ-а по четама. На жалост, ту активност скојевске организације прекинула је велика непријатељска офанзива у пролеће 1942. године, када је и изгинуло највише скојеваца. У тој офанзиви, која је трајала више од два месеца, погинуло је из Косаничке чете 9, из Видовачке 7, из Пасјачке 18 скојеваца, укључујући и оне који су дошли из Косаничке чете, из јастребачких чета 9 скојеваца, рачунајући и оне који су заробљени и стрељани.

Већ маја 1942. године извршена је реорганизација скојевске организације у делу Одрета који је дејствовао на Јастрепцу. Свака чета формирала је свој скојевски актив. Број чланова СКОЈ-а у четама био је различит. Најбројнији актив био је у Малојастребачкој чети — око 25 људи. Секретар актива био је прво Радосав Величковић Муња, затим Василије Ђуровић Жарки, а после њега Аранђел Младеновић Корчагин. Рударска чета није имала омладинаца, па приликом њеног јачања

људством из Топличког НОП одреда, пред њен први полазак на Копаоник, дато је неколико скојеваца из јастребачких чета. Великојастребачка чета из неразумљивих разлога остала је са малим бројем скојеваца, свега десетак, али је убрзо, током лета, примљено још 15 омладинаца у СКОЈ, тако да је и она већ у јулу имала 25 скојеваца. Секретар актива био је Хранислав Динић Новак, а касније Ана Иванишевић Јела.

Скојевци, нарочито у 1942. години, били су носиоци свих активности у четама. На то је утицала и њихова политичка свест, која је знатно подигнута. Прекаљеност у борби, такође је утицала да скојевци буду резервоар кадрова не само за дужности у Одреду, већ и за партијско-политички рад на терену.

У периоду највећег бројног стања у Топличком НОП одреду било је 133 скојевца. Од тога погинуло је 30, заробљено и од непријатеља стрељано 17, 12 скојеваца се поколебало и напустило партизански одред, а то је скоро половина укупног броја скојеваца.²⁵⁹¹ Сви преживели скојевци Одрода из тог периода касније су постали војни, политички и партијски руководиоци у бројним јединицама формираним не само у Топлици, већ и на читавом југу Србије. Многи од њих, на жалост, касније су погинули. Једва да их је 30% преживело рат. Имена изгинулих скојеваца дају се у списку са осталим погинулим борцима у Топличком НОП одреду, или касније у другим јединицама НОВ и ПОЈ.

ПАРТИЈСКА ТЕХНИКА

Тешки дани офанзивних дејстава непријатеља на подручју Топлице од фебруара до маја 1942. године наметнули су партијском руководству Одрода посебну бригу око информисања народа о ситуацији, о чему се дотле старао МК КПЈ за Топлицу. Више него икада раније указала се потреба за партијском техником, тим пре што је један број активиста био заплашен најездом непријатеља, те је и код њих настало одређено колебање. Народ који им је дотле много веровао и прихватио их као своје и чинио све да наше акције у борби против окупатора буду успешније, морао је на неки начин бити информисан. Снаге која би могла обновити штампање

²⁵⁹¹ Д. Мирчетић, *СКОЈ у Нишком округу 1941-1945. године*, Ниш, 1978.

одређених материјала, као средство информисања, у позадини није било. Падом чланова МК непријатељу у руке и колебање комуниста на терену није пружало никакву гаранцију да се рад технике може обновити мимо заштите од партизанског одреда. Решење је тражено и нађено у самом Одреду.

Када је дошло пролеће сељаци су са стоком избегли у планину. Многи су још у априлу били на Јастрепцу, а током маја све колибе на планини биле су настањене. Буљуци стада размилели су се Јастрепцем. На планини се, у мају рат није много осећао. Партизани са чобанима личили су на војску која изводи вежбе, јер се непријатељ тренутно примирио, бар на том подручју. Сваки одлазак у акције и повратак у јутарњим часовима радознало је очекиван. Партизански борци и они који су били ангажовани око својих стада живели су као једна породица. О свим акцијама изведеним на прузи, у заседи или било где против окупатора или народних издајника, они су били на време информисани. Можда је и то један од разлога да се на средства информисања морало више мислити, јер је њих било релативно мало да контактима са породицама које живе у селима преносе успехе партизана и акције које су они изводили. Свест да се не ратује само у Топлици већ широм земље и на фронтима светских размера била је један од елемената да се то питање реши. Убрзано је почела припрема и набавка техничких средстава, радио-апарата на батерије, писаћих машина, гештетнера, матрица, фарбе и свега што је неопходно за развој једне, како се обично називала, партизанске штампарије.

Прве партизанске вести изашле су већ почетком маја 1942. године, да би надаље сваких седам или десет дана редовно биле издаване. Прекопучке бачије у Јасикару на Јастрепцу постале су информативни центар Топличког НОП одреда. Слушане су вести свих радио-станица, наравно пре свих Слободне Југославије, уређиване и у неколико стотина примерака растуране, прво само на подручју Топлице и Расине, а касније и у Морави. У почетку место издавања вести било је у конспирацији. Тамо је могао да дође само одређени број људи. Међутим, послови на издавању радио-вести, умножавању пропагандног и другог материјала, штампање изворних летака и упозорења, као што су летак на бугарском језику који је написао »Балкански« намењен бугарским окупаторским трупама, наредба општинским управама, летак поводом

стрелјања сељака у Топлици и др. захтевали су ангажовање већег броја људи. Радило се као у правој редакцији. Дананоћна лупа писаћих машина. Непрекидно се било крај радио-пријемника, хватале су се вести, а шапирограф је био штампарија која избацује финални продукт. Снаге су рационално коришћене. Сви способни за борбу налазили су се у стрелачком строју, док су ту радили рањени и болесни другови који нису имали времена да на миру видају своје ране. Нису имали времена ни честито да превију ране. Непокретни Академац,²⁶⁰ са раном на ноzi, Мргуд²⁶¹ са 12 рана, утегнут завојима, и стари чика Ђура²⁶²⁻¹ били су главни носиоци посла у »редакцији«. Било је чак и шале на њихов рачун. »Главни и одговорни уредник« Академац, »главни дактилограф« чика Ђура, »технички директор« Мргуд, а помоћно особље Шаљагшп²⁶¹, и други лакше рањени и болесни другови и другарице, који су ту долазили на опоравак. Највећи проблем »редакције« био је папир и матрице. Свако писмо или извештај упућен Одреду од стране другова из технике био је: »набавите нам папир и матрице«. Или »не рачунајте на наш 'следећи број' уколико не пошаљете папир«. Слично је наручивано и по партијским радницима на терену. Уредник се, ипак, старао да вести увек изађу, било са повећаним или умањеним тиражом. Поред радио-вести и другог пропагандног материјала није се пропустило да се на шапирографу припреми и изда идеолошки материјал који је служио за припремање кандидата за пријем у чланство КПЈ. На сваком примерку радио-вести или пропагандног летка поред садржаја, у горњем левом углу, било је назначено: »Прочитај па дај другоме _ немој уништити!« Бугарски окупатор, а и домаћи издајници, покушали су да сазнају порекло примерака радио-вести, говорећи ухапшенима: »Ко вам ово даје? Читаш ли ти ово? Лажу комунисти!« и сл.

Без сумње, такав рад имао је и резултата. Људи широм Топлице и Расине већ су били навикнути да ће добити информације. Уобичајени сусрети са активистима у селима били су: »Шта има ново? Шта пишу другови, има ли вести« и сл. То

²⁶⁰ Никола Цуверовић Академац, пензионер,

²⁶¹ Љубиша Вукановић, пензионер,

²⁶² Рајко Јовановић Ђура, погинуо 22. јуна 1942. године на Јастрепцу,

²⁶³ Шаљапин, студент из Јесковца, погинуо 22. јуна на Јастрепцу (непознато име и презиме).

није био елучај само са активистима, већ и са сељацима, било да су их сретали у селима или на Јастрепцу. Они су знали да ће увек од партизана добити усмене или писмене информације о ситуацији на фронтovima.

Таква масовност у информисању грађана, без сумње, заинтересовала је и окупатора. Вероватно су му доушници достављали сваки примерак наших радио-вести и штампане летке. То је условило да бугарски окупатор, у великој офанзиви од 20. јуна 1942. године, усредреди главну пажњу и већину својих снага да открије партизанску »радио-станицу«, која се, по њиховој претпоставци, налазила на Јастрепцу. Бугарски окупатори су, вероватно, прижељкивали да открију нешто велико, па су приликом акције стално вршили притисак на сељаке да им кажу где се налази радио-станица »Слободна Југославија«,²⁶⁴⁾ »тука на Јастребац«. Вероватно су бугарски окупатори желели да открију станицу »Слободна Југославија« да би се што боље додворили својим господарима — немачком окупатору.

Незапамћени претрес терена вршиле су бугарске јединице у Јасикару. По свему судећи, знали су да је партијска техника негде у рејону. Није било дрвета, камена ни другог предмета који није померен. Пипалицама се претраживало да се изнађу евентуалне земунице. Ипак, све је то било безуспешно. Техника је остала неоткривена. Чика Ђура и Шаљалин, нису могли да издрже дуги боравак у склоништу, изашли су из њега и тако били откривени. У бекству обојица су погинула. Бес и јарост бугарског окупатора дошла је до врхунца. Све су колибе биле спаљене, старице које су у њима становале пребијене и живе у ватру бачене. Све то није помогло да се рад »редакције« угуши, као што није успео да се уништи ни партизански одред.

После велике бугарске офанзиве још кратко време техника се налазила ту, а касније је прешла у ново »таласно подручје«. Рејон придворичких колиба постао је нови информативни центар, у коме је уредник био Радивој Увалић Бата. Рањени другови који су дотле радили у техници отишли су на нове задатке. Батини помоћници су старији партизани, рудар-

²⁶⁴⁾ *Слободна Југославија*, југословенска радио-станција основана 1941. године у СССР-у. Одржавала је сталну радио-везу са Врховним штабом. Како је давала веома свеже вести са југословенског ратишта окупатори и домаћи издајници мислили су да се налази на тлу Југославије.

ски радници из рудника Баљевац, Рудар²⁶⁵⁾ и Миливоје,²⁶⁶⁾ а нешто касније и Мица.²⁶⁷⁾

Ни велика Аћимовићева офанзива није успела да угуши глас *Јастрепца*. Непрекидно, за све време офанзиве, истина ређе и у мањем броју, излазиле су вести и одређеним каналима достављане су борцима Одрета и народу.

Техника на Јастрепцу радила је до почетка марта 1943. године, када су створени нови повољни услови да се поново врати у села Топлице.

ПОЛИТИЧКИ РАД У ОДРЕДУ

Политички рад у Одреду и на терену Топлице не може се посматрати изоловано од партијског рада и културно-забавног живота. Том задатку је посвећивана велика пажња, нарочито у раду са масама, што је било нужно у Топлици. Борбена традиција Топличана вешто је коришћена између два рата од стране династије. У Топлици су углавном регрутовани они који ће чувати режим: пандури, вратари, граничари и жандарми. То је изискивало далеко интензивнији политички рад у масама да би се ти исти људи определили на страну НОБ-а. Тим пре, што је Коста Пећанац, по рођењу Топличанин, између два светска рада уживао велики углед у Топлици, а одмах после окупације почео је да формира четничке јединице. У склопу политичке активности били су преговори са либералнијим четничким војводама Косте Пећанца о вођењу заједничких акција против окупатора. Договор је постигнут, али до његове реализације никада није дошло.

После разбијања четника Косте Пећанца на Пасјачи, у селима Топлице су из Одрета слати појединци и групе, као агитатори. Поред партијско-политичких радника, којих је било на терену, те групе су све време, нарочито када је Топлица постала полуслободна и слободна територија, остале у селима и по неколико дана. У њима су били политички најуздигнутији другови, као што су Никодије Стојановић Татко, Ратко Павловић Ћићко, Елисије Поповски Марко,

²⁶⁵⁾ Фрањо Ваш Рудар, један од учесника бекства из злогласног нишког логора, фебруара 1942. године, сада живи у Ушћу.

²⁶⁶⁾ За Миливоја се једино зна да је фебруара 1942. године побегао из Нишког логора.

²⁶⁷⁾ Марица Илић Мица, сада живи у Београду.

Радивој Увалић Бата, Савковић Светислав Јоца, Светислав Мирковић Неиад, Хранислав Динић Новак, Иво Фапчић Ђуро, Војин Бајевић Вук, Рајко Јовановић - Чика Ђура, Кирил Михајловски Грујица и др. Њихова активност одвијала се преко организованих зборова у селима и непосредним контактом са утицајним и угледним сељацима. Тај рад сматрао се највећом политичком инвестицијом, и ако се за неку политичку активност може рећи да се исплатила то је ова у Топлици, нарочито у периоду 1941. и 1942. године. Она је допринела да Топлички НОП одред ужива неподељену подршку топличког народа и да у најтежим данима 1942. године из Топлице, у народноослободилачкој борби од 1941. до 1944. године, узме учешће око 30.000 Топличана.

После свих офанзива које је непријатељ предузимао против Топличког НОП одреда, у пролеће 1942. године Топлички НОП одред је без сумње, претрпео осетне губитке у непрекидним борбама од два и по месеца, али с обзиром на јачину непријатељских снага које су употребљаване ти губици су сасвим реални и разумљиви. Јединице Топличког НОП одреда у тим борбама потпуно су се прекалиле, морално учврстиле и борбено оспособиле да убудуће издрже сваки притисак и офанзиву непријатеља и из ње изађу непобеђени. Та морална снага давала је право Топличком НОП одреду да победоносно тријумфује на политичким конференцијама и зборовима, које су у току маја одржаване у селима топличког и моравског подручја. Појава партизанских јединица у селима стварно је значила велику моралну победу над непријатељима свих боја.

У ери политичке активности Топличког НОП одреда, половином маја 1942. године, осетно је почео са деловањем члан Врховног штаба четника Драже Михаиловића, Ратко Сотировић. И он је, као и сви други непријатељи, рачунао да су партизанске снаге у Топлици разбијене и да је дошло време за пуну афирмацију четничке организације у том крају. Како је био публициста, а родом из Прекопуца, срез Прокупље, четничка организација је рачунала на његов потпуни успех, тим пре што је са собом имао и брата, поручника бивше југословенске војске, Мирка Сотировића.

Осетивши да браћа Сотировићи, а посебно Ратко, могу бити од утицаја на топлички народ, штаб Топличког НОП одреда одлучио је да ликвидира те четничке организаторе. У име Одред партијски руководиоца Драги Стаменковић одре-

дио је Драгољуба Динића Мићу да писмом, које је он написао, оде код Ратка Сотировића у село Прекопуче, преда му писмо и доведе га у Одред. За писмо је требало рећи Сотировићу да га је написао његов ранији познаник, Елисије Поповски Марко, донедавно командант Топличког НОП одреда, са којим је он уназад месец дана већ имао контакте. Сотировић није смео знати да се са Одредом налази Драги Стаменковић, Димитрије Писковић Трнавац, Благоје Пауновић Новица и други, којима је био потпуно јасан његов рад. Он је сам, у разговору који је водио са Марком, истицао да не би желео да има никакве контакте са члановима комитета, а посебно са Драгим Станковићем и Димитријем Писковићем Трнавцем, који су га познавали из западне Србије.

Тај смишљени подухват није било једноставно извести, тим пре што се радило о човеку који је толико промоћуран, те да и као публициста може да оцени, а поготову да препозна рукопис, па читав план око тога да пропадне. Но, и поред све његове промућурности, насео је на партизански трик. Одлучио је да пође са доносиоцем писма, с тим што се претходно наоружао са два пиштоља (велики маузер и мали 7,65), док је Динић имао код себе само мали пиштољ и две бомбе. Ратко Сотировић, пошто је доведен у Одред и саслушан од партијског и војничког руководства, где је, наводно, дао нека обећања, био је пуштен. По повратку у своје село Ратко је покупио брата и снаху и пошао на Копаоник, где се у то време навелико организовао горски штаб 110. Интензивно се радило на учвршћењу четничке организације Драже Михаиловића и превођењу четника Косте Пећанца к њима. Исти је, у каснијем периоду, имао врло важну улогу као шеф пропаганде врховне команде Драже Михаиловића а његов брат био је командант једне бригаде четника Драже Михаиловића. Снаха је, такође, била функционер-благајник у горском штабу 110.

Иако Ратко Сотировић тада није био физички ликвидан, те нам је и касније наносио извесне тешкоће, тим поступком команда Топличког НОП одреда решила се једног, можда у том моменту, не толико утицајног, али у сваком случају, касније веома утицајног човека за Топлицу. Благодарно брзом политичком реаговању на сваки покрет четничке организације у Топлици, нарочито у срезу прокупачком и добричком, није дошло до стварања ове организације, тако да је елиминисање браће Сотировића значило и почетак краја четништва Драже Михаиловића у том делу Топлице. Њиховом

ликвидацијом, ликвидацијом Булајића и још неких Дражиних агената, четничка организација Драже Михаиловића војнички је а и политички ликвидирана готово у корену.

Кроз конференције и политичке зборове који су држани у мају у селима Топлице, још једном је учвршћена вера народа топличког краја да су партизани неуништиви и да је присуство сваког непријатеља у Топлици само привремено. Овим зборовима и конференцијама захваћена су много села у подножју Малог и Великог Јастрепца, а од великог значаја су били и разговори и појединачни контакти које су имали партизани Пасјачке чете у селима јужно од реке Топлице. Топлички НОП одред поново је прешао на уобичајено снабдевање у селима Топлице, а често је биваковао и у потпланинским селима.

Политичком раду међу борцима посвећивана је велика пажња. Поред обавезног групног читања сваког летка, прогласа, радио-вести и сл. било је и врло корисних предавања која су држали Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко, Радивој Увалић Бата, Елисије Поповски Марко, Рајко Јовановић — Чика Ђура, Милић Ракић Мирко и др.

Посебно су била интересантна предавања која су држали Ратко Павловић Ћићко, Рајко Јовановић — Чика Ђура и Милић Ракић Мирко. Свако од њих био је интересантан на свој начин, јер када је требало говорити о партизанском рату и фашизму уопште, Ратка Павловића Ћићка није могао нико заменити, као што ни Милића Ракића Мирка нико није могао заменити када је реч о борби радничке класе између два рата.

Посебно је значајно политичко деловање кроз писану реч. Организовањем партијске технике, априла 1942. године, Топлички НОП одред поред тога што је издавао радио-вести, умножавао пропагандни материјал који је добијао од вишег форума, издавао је и своје летке и прогласе. Било је и наредби које су имале политички карактер, на пример, забрана рада општинским управама и сл. Леци су издавани у ситуацијама када се на други начин није могао саопштити широј јавности неки догађај који је узбуђивао становништво. Тако је, на пример, издат летак поводом масовног стрељања сељака од стране Бугара на Јастрепцу, јуна 1942. године, или летак упозорења да се скрива летина и не даје реквизиције окупатору. Прогласи су обично издавани поводом обележавања значајних датума, као што је Празник рада »1. мај«, Дан октобарске револуције и сл. Ево једног таквог прогласа:

ТОПЛИЧАНИ И МОРАВЦИ

Сви поробљени и слободољубиви народи упрли су своје погледе на Источни фронт где херојска Црвена армија води циновску борбу за слободу не само Русије већ и свих поробљених народа. Наши велики савезници Русија, Енглеска и Америка ломе сигурним ударцима главне снаге немачке разбојничке војске и њених помагача. Свакодневно пада на хиљаде фашистичких војника и немачка ратна машина постаје све слабија и немоћнија. Хитлер сада нема довољно ни војника, ни радне снаге, ни животних намирница. Зато су Немци помоћу домаћих издајца предузели крвави терор у свим поробљеним народима да што више опљачкају, отерају на принудни и робовски рад и мобилишу за фронт.

Продане душе и издајнице нашег народа Недић, Пећанац и компанија везали су своју судбину за људождера Хитлера и његовог слугу Бориса. Знају те издајнице шта их чека, па хоће свим силама да упрегну наш слободољубиви народ у фашистичка кола, хоће да наш народ извлачи својим животима крволочне Немце из њихове сигурне пропасти. Те продане душе терором и зверствима превазилазе и самог окупатора. Отели су пшеницу од нашег народа, свакодневно узимају стоку, а сада почињу да одузимају кукуруз и све остале намирнице, почињу да одводе српске синове на робовски рад у руднике. Виде они али не маре за хиљаде већ сада изгладнелих Срба и Српкиња, виде али не осећају хиљаде преплашених погледа српске деце, која жељно траже кору хлеба. Њих Хитлер плаћа, њима је главно да обезбеди Немце храном и напуне своје смрдљиве стомаке и пљачкашке џепове, а шта их се тичу Срби и Српство. Виде они пропаст свог господара, крвавог окупатора, па покушавају да заведу и преваре народ старим причама, о новим лажима. Постарали су се да измисле »војску« Драже Михаиловића, која се, кажу, »бори« против окупатора, а Дражу већ прогласили за »див јунака«. Да би своју издајничку работу боље прекрили, често пута Недић и Пећанац нападају Дражу Михаиловића, а Дража њих. Али ове народне издајнице овом приликом неће успети да преваре српски народ.

Нашем народу је познато да је прошле године Дража Михаиловић са својом официрском кликом издао и заједно са Немцима напао на партизане у ослобођеној територији код Краљева, Чачка, Ужица и других места и својим зверствима

многе куће у црно завио. Поеле тога, протурена је вест да је Дража отишао у Босну и Херцеговину да се »бори« против усташа. Он је отишао тамо, али не да се бори против непријатеља нашег народа, већ су тамо његове војводе срамно склопили споразум са усташама и Талијанима и заједно се боре против нашег народа у ослобођеним крајевима Босне, Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Види наш народ да су жандарми, Недићевци и четници истовремено и једина »Дражина војска« која у црно завија наш народ. Дража Михаиловић је нова фирма са старом Пећанчевом и Недићевом радњом и муштеријама. Но, да би се добро маскирали, многи официри се пресвлаче у сељачка одела и покушавају да по селима стварају неке »тројке« и уписују људе у »Дражину војску«. Ти исти официри су до јуче у разним четничким и Недићевским одредима као војводе и командири пребијали, затварали, пљачкали наш народ и проливали српску крв. Хоће ти изроди да ураде исто оно, само на други начин, што је прошле године покушавао издајца Коста Пећанац, када је издавао четничке објаве и лажима, обећањима и насиљем хтео да увуче српске синове у издајничке четничке редове.

ТОПЛИЧАНИ И МОРАВЦИ

I

Официрска клика Драже Михаиловића протура у народ нечувене лажи. Измишља борбе које води Дражина војска, иако је добро познато да ту »војску« сачињавају четници, Недићевци и остали бандити, који су се продали окупатору и помажу га свим средствима. Они воде борбу али не против окупатора већ заједно са њима противу нашег народа, да га што више опљачкају, да српске синове отерају на робовски рад у руднике и да Србе хватају и предају Немцима и Бугарима на стрељање. Да би обманули народ, увукли су у своју пропаганду и Радио-Лондон, који износи лажи о Дражи Михаиловићу као о неком »горском диву«, иако је у целој Србији и Југославији добро познато ко је он и шта ради. Наша влада у Лондону дужна је да прати и сазна о издајничком раду Драже Михаиловића и предузме мере противу њега, јер је он њен члан. Уколико она не предузме никакве мере утолико је за њу горе, јер тиме не само да помаже једну противнародну клику, већ је њен такав став противу наших великих савезника Русије, Енглеске и Америке.

Ми, народни партизани, боримо се више од годину дана против окупатора, народних издајца и шпијуна, који хоће не само да опљачкају већ и да униште наш народ. Ми залажемо све силе да наш народ остане јединствен, да се свуда створи јединствени народно-ослободилачки фронт у коме треба да узму учешћа сви поштени синови и кћери нашег народа. Подмукли издајца Дража Михаиловић покушава да поцепа и разједини наш народ, хоће да вас баци у међусобну борбу, хоће да изазове грађански рат, који иде у рачун окупатору а никако нашем напаћеном народу. Зато обавештавамо све поштене Србе, да се добро чувају људи Драже Михаиловића.

Топличани! Да ли ви можете заборавити зверства која починише по Топлици Коста Пећанац и његове војводе? Само у Куршумлији је крволочни војвода, капетан Мрђеновић у току неколико месеци пострељао на стотине најбољих синова Топлице. Широм целе Топлице налазе се гробови палих за слободу. Топлица је прошарана свежим згариштима попаљених кућа. Многи од вас испребијани су моткама, многи отерани у логоре на робовски рад. У тим зверствима над вама такмиче се војводе и Недићеви официри ко ће вернији бити Швабама и Бугарима, ко ће од њих већу награду примити за издају свог народа. Тај исти злочинац, војвода Мрђеновић, сада је узео Дражину фирму, постао »Дражинац«. Све остале војводе и Недићеви официри, сва полиција и остали бандити сада су »Дражина војска«. Тај олош, те крвопије сада покушавају да вас, Топличане, заведу, да оно што под фирмом издајце Косте Пећанца нису могли извршити учине под фирмом Драже Михаиловића: да вас разједине, да вас гурну у међусобну борбу и убијање, да их ви спасавате од казне коју су заслужили.

Ви, синови јуначке Топлице, нећете и не можете поћи издајничким путем. Ви ћете и даље ићи још чвршће, још сложније часним путем кроз борбу ка слободи, путем ваших славних предака, по примеру Косте Војиновића. Вас не могу и не смеју преварити издајце и швапске улизице. Ви за њих можете имати само мржњу и освету за недела која су починили.

Моравци! И у ваше лепо Поморавље појурили су продани официри, да се представе као ваши спасиоци. Сматрају да сте необавештени и да ће им успети да вас заведу. Злогласни војвода Мита Трнавски, верни швапски слуга и плаћеник, који

је толико злочина починио, увиђа да ће ускоро доћи дан када треба да положи рачун за своја недела, па је и он променио фирму и постао Дражин човек. Његови први помагачи поручник Дража Петровић и бандит Пера Никезић, спадоше с ногу лажући народ како су и они тобоже за слободу, иако су они лично намртво испребијали толике четнике — моравске сељаке и послали их у логор. Мисле ове издајнице да им је Дражина фирма сигурнија, мисле да ви не знате да је то једна иста издајничка банда. Они ће од вас добити, али не оно што очекују, већ казну коју су заслужили. Истрајте, храбри Моравци, у овим моментима тешким за Србе, не дозволите да вас издајнице преваре, разједине и поведу издајничким путем.

Ви, заведени четници, официри и подофицири из редова Недића, Пећанца и Драже Михаиловића, вама се обраћамо и позивамо вас да се не борите противу своје браће партизана и других родољуба. Поштеним Србима није место у срамним редовима немачке плаћеничке војске Недића, Љотића и Пећанца, није им место у издајничким братоубилачким редовима Драже Михаиловића, лажног родољуба, савезника окупатора и Недића, организатора »српских усташа«. Ви, који волите своју земљу и свој народ, знајте да вас фашистички окупатор преко ваших издајничких вођа гони против браће партизана само зато да би вас сутра лакше отерао на стрељање, или на ропски рад у Немачку. Обукли сте се у војничке и четничке униформе, окитили сте се српским знацима, а Немци вам заповедају да убијате своју рођену браћу, која се бори противу тих истих Немаца, највећих крволока српског народа. Престаните са тим срамним служењем непријатељу српског народа, окрените своје оружје против окупатора и његових најамника — крајњи је час!

ОМЛАДИНО ТОПЛИЦЕ И ПОМОРАВЉА!

На тебе су се окомили окупатор и народне издајнице. Ти си им трн у оку. Од тебе се плаше и зато те немилосрдно прогањају, терају и у логоре и на рад у руднике. Тебе хоће да мобилише издајница Недић, да те фашизира, стави у службу окупатору, да од тебе створи разбојника. Хоће те продане душе да те натерају у борбу против сопственог народа. Хоће изрод Дража да те гурне у међусобну борбу за своје подле интересе.

Покажи, храбра омладино, да у теби струји јуначка крв твојих прадедова, покажи да и у тешким тренуцима остајеш верна своме народу! Велики број партизана из Топлице и Поморавља из твојих су редова и они се неустрашиво и јуначки боре против окупатора и народних издајца. Повежи се са твојим друговима партизанима и помажи њихову борбу. Стварајте чврсти народноослободилачки савез! Ступај смело у партизанске одреде, у борбу за слободу нашег народа и за твоју бољу и срећнију будућност.

*ЖИВЕЛА ХЕРОЈСКА ЦРВЕНА АРМИЈА!
ЖИВЕЛИ НАШИ САВЕЗНИЦИ СОВЈЕТСКА РУСИ-
ЈА, ЕНГЛЕСКА И АМЕРИКА!
ЖИВЕО ЈЕДИНСТВЕНИ НАРОДНООСЛОБОДИ-
ЛАЧКИ ФРОНТ СРБИЈЕ!
ЖИВЕО ВРХОВНИ ШТАБ ПАРТИЗАНСКЕ И ДО-
БРОВОЉАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ!¹²⁸⁾
СМРТ ФАШИСТИЧКИМ ОКУПАТОРИМА И ЊИХО-
ВИМ СЛУГАМА!*

Децембар 1942.

*Штаб
Јастребачког народноослободилачког
партизанског одреда*

Поред овог текста, датог у целини, доносимо и изводе из прогласа народу Топлице, у коме га обавештава о зверствима и пљачки недићеваца, љотићеваца и пећанчевих четника. Ту се, између осталог, каже:

»... љотићевци, недићевци и пећанчеви кокошари батинају, пљачкају, пале српске куће и колибе, сакупљају реквизицију, као наши пси служе с пушкама Хитлеру и бугарском Борису. Ове издајце примењују сва средства да народ мобилишу и натерају га у борбу против партизана... Дани који долазе јесу дани наше победе и тешко онда тој банди, која је везала своју судбину за судбину окупатора...

Издајници држите се добро долазе дани када ће те пред народом морати да полагете рачуна за своја недела и знајте заслужену казну нећете избећи...⁶⁹⁾

¹²⁸⁾ Врховни штаб је имао тај назив од фебруара до 20. новембра 1942. године, а од тада се зове Врховни штаб народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ и ПОЈ).

²⁶⁹⁾ Архив ВИИ, к. 20, док. 42/8-4.

Поред тог проглаеа народу, Топлички НОП одред издао је и наредбу општинским управама које су започеле свој рад када је отпочела непријатељска офанзива, фебруара 1942. године. У наређењу општинским управама, између осталог, се каже:

»... да је борба коју воде партизани праведна и да њу треба да прихвате сви поштени и прави Срби и искрени родољуби, сви који желе добро и слободу своје народу...« На крају, се издаје наређење свим општинским председницима, благајницима, деловођама и осталом особљу да престану са својом издајничком службом непријатељу, а да раде само оне послове у општинама, који су корисни њиховој општини, односно селу...«. Ко од општинске управе или часника и даље после овог наређења буде прикупљао реквизицију, давао податке и спискове, извршавао наређења окупатора или чинио ма шта од чега непријатељ може имати користи, биће осуђен и као издајник стрељан..,«²⁷⁰⁾

Какав је био политички утицај у народу Топлице у 1942. години, када су партизани били апсолутни господари у селима, види се по томе што су се сељаци за све и свашта обраћали њима. Тражили су да партизани учествују у разним сеоским и међусеоским споровима, да утврђују међе и решавају спорове око утрине. Један такав спор у селу Грудашу, који је решио партизански суд почетком 1942. године, и данас је на снази. На скупу преживелих бораца из Топлице, децембра 1960. године, Елисије Поповски Марко, је рекао: »Тада смо почели да вршимо и судску власт. Иначе, није нам било јасно какве органе је требало да стварамо. Наши народни одбори су имали више улогу фонда и помагања јединицама. Ми иначе нисмо имали искуства. Нама је долазило дневно и по 100 сељака. Сећам се једног чиче, када је дошао код мене и пожалио се да му је неко украо штап. Ја кажем, дај му један штап, да ме више не окупира.

Власт је била потребна и онда ми једног дана образујемо суд, који је играо врло велику улогу. У том суду Рајко Јовановић — Чика Ђура, Драгомир Беговић Недо и Војин Бајевић Вук и они су тамо донели неколико пресуда по предметима који су годинама лежали нерешени, а који су се односили на утрине, њиве итд. Чика Ђура је те ствари добро проучио, отишао тамо и решио. Чика Ђура, Недо и Вук

²⁷⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 12/13.

решили су то и то је имало политичког утицаја у читавој Топлици».²⁷¹⁾

Без сумње, Топлички НОП одред, иако директно није учествовао у формирању народноослободилачких одбора, својом политичком активношћу учествовао је у припреми и подизању политичке свести тако што су најбољи и најоданији улазили у те органе народне власти. Плодови политичке активности Топличког НОП одреда за време његовог постојања врло успешно су експлоатисани до ослобођења Топлице, па и касније.

КУЛТУРНО—ЗАБАВНИ ЖИВОТ

Културно-забавном животу у Топличком НОП одреду у самом почетку није посвећивано много пажње. Осим учења партизанских песама, које су се певале у строју, нарочито при доласку у села или при поласку у акције, других активности скоро да није било. Те песме су, такође, певане у селу пре одржавања политичке конференције. У почетку песама није било много, али како се борба развијала, а и партизани као војска нарастали, песама је било све више. У почетку су певане песме из предратног револуционарног покрета и патриотске борбене песме које мобилишу за борбу против окупатора. Заједно са борбом стварани су и нови стихови, било у Топличком НОП одреду или у другим партизанским одредима, па су прилагођавани новим приликама и Топличком крају. Тако је било са песмом »Топлички смо млади партизани« или »Пшеница је класала — Топлица је гласала«, итд. Песме, уколико нису настајале у топличкој средини или се нису знале, доносили су курири из других одреда или из градова. Често су се речи песме училе, али арија никако да се ухвати. Такав је био случај са Радетом Ђорђевићем Балончетом, од кога је члан ОК, Разуменка Петровић Зума,²⁷²⁾ тражила да научи једну партизанску песму. Он је речи научио, али арију никако, па када му је досадило рекао је да ће другом приликом доћи са кларинетом и одсвирати песму, па је на тај начин пренети Одреду.

²⁷¹⁾ Стенографске белешке са састанка Топличана, децембра 1960. године, стр. 82. (у власништву аутора)

²⁷²⁾ Разуменка Петровић-Поповић Зума, Душанка, професор, члан КПЈ од 1939, носилац Партизанске споменице 1941.

Нарастањем Одрета све више се осећала потреба за културно-забавним животом. Тај проблем уочила је и Партија. Већ на првој партијској конференцији и то питање нашло се на Дневном реду. Оно је разматрано под тачком 5:

»Да би се задовољила потреба за духовном храном партизана и за њиховим културним подизањем, основано је Удружење 'Слобода'. Чланом Удружења може бити само онај ко стварно подиже културу своју и својих другова. А у оснивању разних приредби могу учествовати и сви партизани..,«²⁷³) По оснивању Удружења, учлањено је 32 борца. Образован је рецитативни и певачки хор. Задужена је Ната Јоцић Вера, члан Партије да брине о културно-просветном раду.

Културно-забавни живот, и поред много напора, нарочито организације СКОЈ-а, није био успешан као партијски и скојевски рад. Наиме, није било времена да се увежба хор или научи рецитација, а нарочито нису се могле изводити пробе. С времена на време, кад би се организовала нека приредба, то би све било на брзину. Од састављања одредског »врапца« па надаље. Више пута би се на партијском или скојевском састанку договарало да се организује приредба у селима, али услед сталних покрета то је ретко успевало. Уколико би се то и урадило, увек је комбиновано са политичким збором. Нешто више успеха на том плану било је од новембра 1941. до фебруара 1942. године, када је Топлица била слободна, односно полуслободна територија. Места зборована и културног деловања биле су сеоске школе, домови културе, задружни домови, соколане и сл. Посебно су биле успешне приредбе у селима Барбатовач, Велика Плана, Драгуша, Житни Поток, Цугољ, Доња Речица и Дубово. Садржаји културних програма били су скоро увек исти, по која песма ако је хор на окупу, скеч и, наравно, »врабац« за разоноду, да би се на крају завршило партизанским колом у које су се хватали сви, и народ и партизани. Народ је радо посећивао те приредбе. Садржина скечева била је слободарска или социјална, као и песме и рецитације. За ту активност партизани су се обично припремали и давали приредбе за време верских празника као што је Божић, Нова година, Ускрс.

Најуспелија културна манифестација била је за време дочека Нове 1941/42. године у Прокупљу, које су тада држали

²⁷³) Резолуција Партијске конференције, одржане на Белом Камену 12. и 13. децембра 1941. године.

партизани. О тој новогодишњој забави, у књизи »Под Хисаром«, Слободан Несторовић пише:

»Наступила је 1942. година, за Прокупље и Топлицу најтежа и најтрагичнија година под окупацијом.

Прокупље је још у партизанским рукама, у њему је чета Димитрија Писковића Трнавца. У граду је и четнички одред капетана Аце Поповића, али без значајније, стварне власти. Капетан Поповић 'сарађује' с партизанима, а, у ствари, није њихов пријатељ. Он је принуђен да призна њихову помоћ и да им се потчини. У ситуацији кад највећи део Топлице контролишу партизани, страхујући да га не задеси судбина Попа Раше Кнежевића, његовог претходника у Прокупљу, и попа Мике Поповића у Блацу, капетан Поповић није имао смелости да се супротстави захтеву штаба Топличког партизанског одреда и да не препусти власт једној партизанској чети.

У тим последњим данима 1941. у првим данима 1942. године, Прокупље је било једини ослобођени град у Србији. У таквим околностима приређен је, за више стотина грађана, у сали хотела 'Европа' свечан дочек Нове 1942. године. С импровизоване позорнице партизанска културно-уметничка екипа дала је неколико скечева, певане су и рецитоване партизанске песме, а оркестар ученика гимназије је свирао. У поноћ, прво, новогодишње коло повео је председник народноослободилачког одбора, Хранислав Савковић²⁷⁴⁾ и народно весеље трајало је до зоре.

Овако, као у Прокупљу, надалеко није дочекано свануће 1942. године. На жалост, убрзо после новогодишњег партизанског весеља наишли су опет трагични дани. Окупатор је дознао како је у Прокупљу дочекана Нова година.

Градом се прочуло да ће ускоро доћи нова непријатељска војска... «²⁷⁵⁾

Великојастребачка чета, заједно са друговима Расинског НОП одреда, припремала је приредбу за ускршње празнике 1942. године. Та приредба је требало да се одржи у Великој Плани, али због напада четника Машана Ђуровића, на Велики петак, у Бресници, замисао приредбе је пропала, као и многе друге планиране културне приредбе.

^{2М)} Хранислав Савковић, пре рата учитељ, стрељан у Нишком логору.

²⁷³⁾ Слободан Несторовић Баја, Хроника Прокупља, Под Хисаром.

Културних манифестација у Одреду било је поводом празника рада или значајнијих датума, као што је Дан октобарске револуције и сл. Први мај 1942. године обележен је једном таквом манифестацијом. Код јабланичких колиба одржана је заједничка приредба за Топлички и Расински одред. Такође, 4. јула 1942. године, припремљена је и одржана приредба за све топличке и расинске партизане код Краљеве воде на Јастрепцу. После те приредбе све снаге су извршиле напад на четнички одред Вукоја Пећанца у Великој Плани, а затим је Копаонички одред пошао на свој терен, а Пасјачка чета је прешла реку Топлицу и отишла у рејон Пасјаче.